

Tipuri de glose în *Biblia de la Blaj* (1795)*

Ana Catană-Spenchiu

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Abstract: The Bible of *Blaj* (1795) is characterised by an important number of 1631 of glosses, consisting in explanations of words or expressions. In this way, the Romanian translator, Samuil Micu, could inform the possible readers about some unknown realities and customs but, in the same time, could offer a second translation of a line. The first part of this paper is a description of the gloss translation and the second part deals with a classification of these notes.

Keywords: *Bible*, notes, translation, classification.

1. Note introductive

Tehnică de traducere facultativă, utilizată mai ales în traducerile biblice, glosarea a răspuns în decursul timpului necesităților de motivare și exprimare ale traducătorilor. O traducere însoțită de note marginale sau de subsol provenea din dorința de a depăși literalitatea, făcând înțeleasă cititorilor modalitatea de expresie și gândire precum și tradiția textului sacru. Critica traductologică face distincție între traducător și revizor, chiar dacă în trecut aceste activități se puteau suprapune cu ușurință. Oricare ediție a Sfintei Scripturi a putut suferi revizuri succesive, iar ceea ce poate apărea ca fiind nota traducătorului sau o opțiune de traducere să reprezinte, de fapt, contribuția și tehnica unui revizor anonim. Întrucât, în multe cazuri, predosloviile textelor biblice sunt incomplet păstrate și informațiile privitoare la glosator sunt insuficiente, rămân necunoscute pentru receptori date precum: textul-sursă sau sursele după care s-a realizat revizia, gradul de intervenție în redactarea notelor traducătorului și, mai ales ale revizorului.

Destul de variate și numeroase, glosele permit cititorului să se facă distincție între vocea textului și cea a traducătorului, fiind considerată, în general, cea mai adecvată strategie de traducere în cazul unor abordări literale¹. Pornind de la studiul lui G. Genette, *Palimpsestes*, din 1982, Eugen Munteanu încadrează glosele alături de

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646. Textul a fost publicat cu unele modificări cu titlul *Strategii traductive cu implicația glosării. Aplicație pe textul Bibliei de la Blaj*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, nr. 13/ 4/ 2012, p. 253-276.

¹ Georgiana Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2008, p. 102.

titluri, subtitluri și note, în cadrul structurilor paratextuale, care generează paratextul². Reprezentând de multe ori un cuvânt, o frază, o serie de cuvinte, glosele legitimează în text vocea traducătorului. Potrivit lui Eugene A. Nida, o traducere cu ajutorul gloselor are avantajul de a oferi cititorului informații importante cu privire la limba și cultura textului-sursă (Nida 1964: 67). Cercetătorul american recomandă utilizarea glosării „not only to explain some of the formal features which could not be adequately represented, but also to make intelligible some of the formal equivalents employed, for such expressions may have significance only in terms of the source language or culture” (Nida 1964: 166). Definită de Al. Gafton drept „o formă perfecționată de împlinire a textului în limba țintă” (Gafton 2005: 45), glosarea oferă repere cu un conținut variat cititorului, necesare pentru înțelegerea corectă și completă a unor situații de traducere și a conținutului textual. Deși textul tradus cu ajutorul glosării determină creșterea inteligibilității, această strategie de traducere are dezavantajul segmentării lecturii cititorului. Glosarea este o tehnică universală prin care traducătorul extinde textul-sursă și vizează elemente de limbă, cultură, civilizație, care sunt considerate ca fiind neaccesibile în imediata apropiere cititorului. Deoarece această strategie are un caracter predominant explicativ, cercetătorii nu au ajuns la un consens cu privire la terminologia utilizată și vehiculează, în acest sens, termeni precum: explicitare, glosă sau nota traducătorului, aceștia, desemnând, în general, un comentariu, o explicație a unei unități de traducere.

Chiar dacă nu există o unitate de opinie cu privire la clasificarea acestor note de traducere, două elemente rămân ușor vizibile în cercetarea traductologică și anume: informarea potențialilor traducători și furnizarea de repere pentru traduceri ulterioare. Întrucât nu poate exista un model general de sistematizare, metoda de cercetare inductivă este cea care trebuie să primeze în clasificarea acestor note traductologice. Încercând să clarifice anumite carențe ale traducerii, cărturarii adnotează completări, explicitări, serii sinonimice, omisiuni, trimiteri către alte surse, glosele variind, de fapt, în funcție de necesitățile textuale. În lucrarea dedicată studierii traducerii vechilor texte biblice, intitulată *După Luther*, Al. Gafton realizează o tipologie rafinată a gloselor, împărțindu-le în trei categorii principale: glose explicative, complete și orientative (Gafton 2005: 45).

Glosele sunt prezente atât în textele de natură religioasă, cât și în texte de natură laică, permițând cititorului să intre în contact direct cu anumite dificultăți întâmpinate de traducători sau de revizori în procesul traducerii sau revizurii. În textele biblice, cele mai numeroase sunt, de regulă, notele explicative, fiind redactate cu scopul de a aduce informații prețioase cu privire la termeni mai puțin sau deloc cunoscuți din textul-sursă, de a explicita un context neclar, de a suplini textul prin anumite nuanțări necesare depășirii limitelor impuse traducătorului de limba-țintă.

² Eugen Munteanu, *Tradiția biblică românească. Coordonate, Stadin al cercetării, Potențial* (Cuvânt în deschiderea lucrărilor Simpozionului), în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*, Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, Iași, 28-29 octombrie 2010, p. 15.

Astfel, sunt explicați termeni de origine latină, greacă, slavonă etc. din textele-sursă avute în vedere și realități necunoscute precum cele din sfera plantelor, animalelor, numelor proprii etc.. Spre deosebire de acestea, glosele complete, reprezentate în paratext printr-un cuvânt, o sintagmă, o propoziție sau o frază, într-un număr mai redus, sunt cerute de limba textului-țintă pentru a aduce o completare de sens. Un alt tip de adnotări este reprezentat de sinonime sau de seriile sinonimice. Ocupând un spațiu mult mai redus decât sinonimele, seriile sinonimice sunt preluate de traducătorii vechilor texte biblice românești, de obicei, din edițiile de prestigiu pe care aceștia le traduc sau sunt elaborate după modelul textelor-sursă, rezultând serii de sinonime din limbile de cultură (latină, greacă, slavonă). Redactate pentru o mai bună înțelegere a textului, sinonimele oferă receptorului o variantă secundară de traducere și, în același timp, un nou termen mult mai accesibil prin cuvintele existente în limbă. Din dorința de a se face înțeleși, traducătorii vechilor texte biblice prezintă, prin intermediul gloselor, o metodă elaborată de lucru, întocmind prin aceste serii de cuvinte scurte „dicționare” pentru a face mai accesibil textul.

În predosloviile textelor biblice, sunt prezentate, în mod explicit, alături de alte informații importante, sursa sau sursele traducerii. Aceste afirmații sunt întărite prin glose adnotate unor cuvinte de origine greacă, latină sau slavonă, iar, în unele situații, traducătorii semnaleză contextele care nu coincid cu alte versiuni paralele, citând autoritatea textului de bază. Prin intermediul elementelor paratextuale, traducătorii se asigură de corectitudinea și clariata unor pasaje care pot provoca înțelegerea eronată a sensului și indică contextele de traducere problematice. O atenție sporită este dată de traducătorii gloselor care fac trimitere la textele-sursă sau la alte texte utilizate pentru comparație și control în traducere. Multe dintre trimiterile la aceste texte prilejuiesc receptorilor o înțelegere mai bună a metodei de traducere și relaționarea cu alte posibile izvoare. Prezența în număr atât de mare a gloselor în vechile texte biblice românești dovedește acribia filologică a traducătorilor și, mai ales, faptul că aceștia dețineau o concepție și metode de traducere adecvate textului pe care îl traduceau. În analiza aparatului paratextual al textelor biblice un aspect important este forma dorită de traducători și revizori pentru varianta definitivă. Întrucât, Șerban Cantacuzino, domnitorul care a patronat apariția *Bibliei* de la București (1688), se aștepta la o ediție de o valoare asemănătoare cu textele biblice occidentale, revizorii au ales să realizeze o ediție îngrijită, demnă să reprezinte spațiul lingvistic românesc. Aceeași situație poate fi identificată și în cazul textului biblic tipărit la Blaj, în 1795. Totodată, Samuil Micu, traducătorul acestui text biblic, și episcopul Ioan Bob, susținătorul financiar și unul dintre revizorii textului blăjean, doresc o ediție erudită, care să se ridice la statutul textului cantacuzinesc, deziderat care în timp s-a dovedit a fi îndeplinit. Maniera complexă de editare a textului și a aparatului critic a fost elaborată de Samuil Micu în colaborare cu revizorii numiți de episcop; noua ediție de la Blaj fiind înzestrată cu mai multe texte complementare cu un conținut bogat, între care se află și textele introductive ale *Bibliei* și introduceri la grupuri de cărți și la fiecare carte în parte. Aceste rezumate pe capitole, redactate în primă fază de către Samuil Micu, au fost

corectate și extinse, în primă fază cu un alt scris, fiind atribuite lui Dimitrie Căian (Pavel 2007: 108). Aparatul critic al *Bibliei* de la Blaj deține un impresionant număr de note, introduceri la anumite grupuri de cărți și la fiecare carte în parte, precum și rezumate ale capitolelor. În prima formă a manuscrisului *Bibliei* nu există introduceri ale cărților biblice, însă în cea de a doua variantă utilizată pentru tipar, Samuil Micu redactează scurte introduceri, care ar fi fost impuse de Ioan Bob, episcopul care va susține financiar tipărirea *Bibliei* din 1795. Episcopul însuși va supraveghea verificarea *Bibliei* alături de cărturarii blăjeni: Dimitrie Căian, Gherman Peterlaci și Vasile Filipan, iar primului dintre aceștia îi sunt atribuite rezumatele capitolelor biblice. În această privință, Niculina Iacob a demonstrat în studiul *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj* faptul că cei care s-au ocupat de întocmirea predosloviilor *Bibliei* de la Blaj (1795), printre care se afla și Samuil Micu, s-au inspirat din traducerea lui Aron, iar de multe ori le-au copiat³. Samuil Micu realizase pentru tipărire două studii introductive: *Despre S. Scriptură* și un studiu introductiv la Noul Testament. Cele două introduceri, din anumite motive, nu sunt incluse în varianta tipărită, însă primul dintre aceste studii este inserat în formă scurtată și cu modificări consistente (Chindriș 2010: 336-337). Există însă adnotări în B1795 care nu se regăsesc în aparatul paratextual al ediției Franeker, note care fac trimitere la textul ebraic și la textul latin al *Vulgatei*. Ar putea fi vorba despre o ediție poliglotă îngrijită de Gui-Michel le Jay, apărută la Paris, în 1645 sau texte de tipul celor îngrijite de Brian Walton, la Londra, între 1653-1657. O notă redactată de către Samuil Micu la cartea Iona, 4: 5 face trimitere la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, din 1683 (Pavel 2007: 101-104).

Ediția *Bibliei* de la Franeker⁴, realizată de elenistul olandez Lambert Bos în 1709, este ediția-sursă a traducerii lui Samuil Micu. Septuaginta realizată de Lambert Bos face trimitere la numeroase traduceri ale textului biblic, fiind prevăzută cu o prefață. Un exemplar din această ediție se află la Biblioteca Filialei din Cluj Napoca a Academiei Române, cotele B 6709 și R 81820. Volumul include două hărți, dar și imagini ale unor pasaje biblice, realizate de Franciscus Halma. Informații inedite cu privire la sursele utilizate de către Samuil Micu în traducerea *Bibliei* din 1795 ne sunt furnizate de către Ioan Chindriș și Eugen Pavel. Ediția olandeză menționată fusese stabilită prin confruntarea variantelor din Codex Alexandrinus (A), Codex Vaticanus (B), care datează din secolul al IV-lea, a versiunilor lui Aquila,

³ Niculina Iacob, *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj*, în *Biblia Vulgata. Blaj, 1760-1761*, ediție princeps după manuscris inedit, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob, vol. V, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 791.

⁴ Titlul complet: *Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ. VETUS TESTAMENTUM EX VERSIONE SEPTUAGINTA INERPRETUM. Secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum codicum veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symachi Theodothionis. Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeg. Professor. Franegeruae. Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ord. atque eorundem Academiae typogr. ordinar. MDCCIX.*

Symmachos și Theodotion, prin comparații cu Tetrapla, preluate din Hexapla lui Origen, printr-o paralelă critică între Biblia Complutensis, editată la Alcalá de Henares între 1514 și 1517, Biblia Aldina, din 1518, de la Veneția, cu ediția derivată, tipărită la Frankfurt în 1597, și între Biblia Romana, apărută, sub auspiciile lui Sixtus al V-lea, în 1587 (Pavel, 2007: 97). Eugen Pavel a recunoscut în corpul Bibliei de la 1795 Psaltirea apărută la Blaj, în 1764 (reeditată în 1773, 1780 și 1786) (Pavel 2007: 119), o glosă din Cartea Leviților, 6: 31 precizează examinarea de către Samuil Micu a unei surse slavone, identificată în ediția din 1663 a Bibliei de la Ostrog, iar prezența în B1795 a Rugăciunii regelui Manase, inexistentă în ediția Franeker sau în altă traducere românească, trimite la textul Vulgatei, din 1592 (retipărită în 1690) (Pavel, 2001: 6). Metoda notelor marginale și de subsol, asimilată și în textele biblice românești, după edițiile critice latinești, o întâlnim și în cărțile *Noului Testament de la Bălgrad* (1648). Fiecare pagină a acestui text deține un spațiu pe care traducătorii îl utilizează pentru trimiteri la capitole și versete din cărțile textului biblic și, totodată, pentru explicarea unor termeni latinești, grecești, slavonești și maghiari. Aceste adnotări sunt țesute cu trimiteri de ordin teologic, reflectând, în general, dificultățile de la nivelul limbii întâmpinate de autori⁵. În privința Vechiului Testament, ediția Franeker, din 1709, editată de Lambert Bos, prezintă un aparat critic riguros și abundent, model perpetuat și în traducerea lui Samuil Micu.

2. Tipuri de glose în textul *Bibliei de la Blaj* (1795)

Aparținând metatextului, cele 1631 de glose identificate în B1795, deși nu sunt clasificate în mod evident, pot fi sistematizate atât prin diferitele lor trimiteri, cât și prin funcția pe care o îndeplinesc pentru receptor. Cu toate că deține opțiunea de a realiza o traducere simplă, fără implicarea unor astfel de elemente paratextuale, cărturarul optează pentru glosare, una dintre tehnicile de traducere care asigurau informarea potențialilor cititori, dar și furnizarea de repere pentru traduceri ulterioare. Am realizat o clasificare a gloselor B1795 după conținutul acestora și după trimiterile către diferitele surse-model utilizate de traducător. După cum am menționat mai sus, nu există un acord asupra unei clasificări a gloselor biblice. În studiile dedicate traducerii textului sacru există tipuri de glose sinonimice, glose explicative, termen adoptat de majoritatea cercetătorilor, glose complete, termen utilizat de către Alexandru Gafton pentru a desemna notele care au rolul de a întregi textul, fiind cerute de limba în care se traduce (Gafton 2005: 45), sau semi-glose, termen elaborat de către unii cercetători cu referire la sintagme sau propoziții explicative utilizate în textul biblic. Numărul gloselor în *Biblia de la Blaj* este semnificativ, fie că sunt alcătuite dintr-un singur element sau din unități mai mari precum un întreg enunț, acestea dețin un important conținut cultural și lingvistic al epocii din care fac parte.

⁵ Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, Editura Minerva, București, 1970, p. 13.

2.1. Tipuri de glose clasificate după conținut

2.1.1. Glose explicative

Destinate cititorului, glosele explicative identificate în B1795 au un conținut valoros prin diversitatea de informații aduse, oferind posibilitatea de a avea o privire mai profundă asupra fenomenului lingvistic, asupra procesului de traducere, asupra termenilor religioși, precum și asupra elementelor constitutive ale ritualului creștin. O astfel de glosare permite cititorului să înțeleagă cât mai clar anumite realități necunoscute. În contextul unor pasaje mai puțin accesibile înțelegerii receptorului, glosele explicative pot avea funcția de conectori în fluxul lecturii, ușurând considerabil interpretarea textului biblic. Un alt obiectiv important îndeplinit prin intermediul gloselor explicative îl constituie explicitarea unor termeni din limbile de cultură. Aceste precizări sunt importante totodată pentru identificarea ponderii termenilor de împrumut și pentru înțelegerea fără echivoc a sensului de către cititorii textului biblic. Unele cuvinte considerate necunoscute alături de referențiale lor sunt explicate sau comentate pentru a preciza echivalentul din spațiul lingvistic românesc, evitând astfel, o neînțelegere și lărgind spațiul de cunoaștere al receptorului. Într-un număr mult mai mare decât celelalte glose, notele explicative din B1795 dețin un conținut informațional diversificat, după cum urmează:

- **unități de măsură:** *Iară gomor era a zecea parte din trei măsuri (a)*, n. 36. (a): *Gomor era a zecea parte a unei măsuri iudevești, carea să chema ifi. Osibite sânt acele măsuri de ale noastre (Iș., 17:7);*

- **pietre:** *stâlpi de parin (b)*, n. (b) *Parin, puiatră din ostrovul Paros (Est., 1:6);*

- **plante:** *Pârğa ariei (e)*, n. (e): *Adecă: pârğă boldelor (Iș., 22:29); teascului (j)*, n. (j) *Adecă: a viilor (Iș., 22:29); ariot (a)*, n. (a) *Adecă: verdețuri (4Reg., 4:39); Acanul cel (a) din Livan, n. (a): Un spin (4 Reg., 14:9); ramurul (a)*, n. (a): *Adecă: păducelul (Ps., 57:9); agurida (a)*, n. (a) *Agurida: strugur acru (Pild., 10:27); mirsinul (e)*, n. (e) *Lemn fără de rod (Ier., 17:6); arbent copt (a)*, n. (a) *Iunișer, ceatenă sau jniiașan (Os., 1:9); și strugurul sfințeniei tale (a)*, n. (a) *și strugurul sfințeniei tale, adecă al anului, sau din anul care easte sfințit și de odihnă (Lv., 25:5);*

- **animale:** *colunul (a)*, n. (a): *Asin sălbatec (Iov, 39:5); unicornul (b)*, n. (b): *Dobitoc cu un corn (Iov., 39:9);*

- **alimente:** *havone (v)*, n. (v) *Adecă: plăcinte (Ier., 44:19);*

- **vestimentație:** *chidare (b)*, n. (b) *Acoperemânt capului, mitră. (Iș., 28:36);*

- **termeni religioși:** *ceale zece cuvinte (a)*, n. (a) *Cuvintele legii, ceale zece porunci (Iș., 34:28);*

- **toponime:** *Aravotul (a)*, n. (a) *În Aravotul, adecă în câmpiile lui Moav (Nm., 26:3);*

- **elemente ale ritualului religios:** *caștile (e)*, n. (e) *Vas în care să pune pune tămâia, în care să face fum mirositoriu (Iș., 25:29);*

- **explicitări cu tematică biblică:** n. (j): *În ce stă pocăința cea adevărată ne învață, că gândurile și poftetele ceale reale să le lepădăm (Is., 1:16);*

- **explicitări pentru clarificarea conținutului:** *Voi sânteți lumina lumii; nu poate cetatea să se ascunză deasupra muntelui stând (b), n. (b) Adecă: cetatea care stă deasupra muntelui nu să poate ascunde* (Mt., 5:14);

- **explicitări ale unor nume proprii:** *Și au preste sine împărat pre îngerul adâncului, numele lui iudovește este Avadon și pe elinie, Apolion (a), n. (a) Adecă: cel ce puiarde* (Apoc., 9:11);

- **explicitări de natură lingvistică:** *zi una (v), n. (v) În limba iudovească nu să zice întâiu, întâie, în loc de a zice întâiu să zice unul, și în loc de întâie să zice una, precum și aici ar trebui să zicem: zioa întâie* (Fc., 1:5).

În general, notele în traducere au două funcții: să corecteze discrepanțele lingvistice și culturale și să ofere echivalențe potrivite diferitor realități lingvistice și extralingvistice precum: măsuri, vestimentație, vegetație, animalele, însă acestea aduc, în același timp, și date suplimentare pentru înțelegerea istoriei și culturii (Nida 1964: 138-139). Acest tip de traducere este deosebit de frecvent în cazul textelor de natură biblică, indiferent de epoca în care au apărut sau de traducător, iar majoritatea gloselor sunt adevărate lecțiuni cu un conținut teologic.

2.1.2. Glose complete

Strategia glosării împletește vocea textului-sursă cu cea a traducătorului, eliminând ambiguitățile și aducând completări logicii textului. Glose complete inventariate sunt rezultatul necesității resimțite de către cărturarul român în încercarea sa de a exprima cât mai precis sensul, de a clarifica contextul enunțiativ, de a se elibera oarecum de constrângerile impuse de o traducere dominată de literalitate și de structurile rigide ale celor două limbi intrate în contact prin procesul traducerii. Această categorie de glose este reprezentată de cele mai multe ori de unități traductologice mici și medii, la nivelul cuvântului sau al propoziției, dar pot ajunge, în cazul B1795, până la nivelul enunțului. Acestea suplinesc nevoi și curențe ale limbii române, încorporând în majoritatea situațiilor forme verbale sau substantivale variate. În cazul pronumelui am întâlnit o singură ocurență. Alegem spre exemplificare următoarele versete: *Și au trimis împăratul cărți prin mâinile solilor în Ierusalim și în cetățile Iudeii (a), să umble după legile ceale străine ale pământului, n. (a) Poruncind. (1 Mac., 1: 46); Și s-au omorât doaozeci de mii și cinci sute (v) și seasă sute de călărași, n. (v) De pedestrași. (2 Mac., 10:31); Înțelepciunea tuturor celor de demult o va cerca (a) și în prorocii să va îndeletnici. n. (a) Cel înțelept (Sir., 39: 1); Aceasta e rău întru toate ceale ce să fac supt soare, că o întâmplare easte tuturor, încă și inima fiilor oamenilor s-au umplut de răutate și rătăcire in inima lor până trăiesc, și mai pre urmă (b) la cei morți, n. (b) Să vor pogori (Eccl., 9:3); Unii (v), Ioan Botezătorul, n. (v) Unii zic că ești (Mt., 16:14).*

2.1.3. Glose sinonimice

Minuțios compilate de filologul român, sinonimele întâlnite în 42 de glose ale lui Samuil Micu reflectă modelul de critică textuală al ediției Franeker, realizat de Lambert Bos (Pavel 2001: 5). Această categorie este reprezentată de două tipuri de sinonime, și anume: glosarea unui singur termen sau încorporarea a două sau mai

multe unități lexicale diferite (serii sinonimice). Sinonimia este pentru Samuil Micu un procedeu lexical necesar și avantajos în procesul traducerii prin trăsăturile pe care le întrunește: de identitate, corespondență, similitudine la nivelul sensului, oferind cititorului posibilitatea substituirii termenilor în același context.

Glosele sinonimice ne permit observarea nivelului lexical atins de limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea, precum și a tehnicii de traducere atât de importantă la acest nivel. Alegem câteva exemple dintre cele mai relevante: *Iară aceasta va fi porunca (a): ucigașului carele va fugi acolo și va trăi, tot cel ce va lovi pre deaproapele sau fără de voie, și nu l-au fost urât pre el mai înainte de ieri și de alaltaieri*, n. (a) *Leagea, rânduiala* (Dt., 19:4); *Nu (a) glumi cu omul neînvățat*, n. (a) *Nu te juca, nu râde, nu te amesteca* (Sir., 8:5); *ca să nu să necinstească (b) mai-marii tăi*, n. (b) *Părinții, moșii, strămoșii* (Sir., 8:5); *ceale din început (a)*, n. (a) *Ceale trecute* (Sol., 8:8); *Și ai luat vasele laudei (g) tale din aurul Mieu și din argintul Mieu, care l-am dat ție, și ți-ai făcut ție chipuri bărbătești și ai curvit întru eale*. 17. (g) *Frumseții, podoabei*. (Iez., 16:17). O serie sinonimică redactată sub influența modelului grecesc o putem observa în *Cântarea Cântărilor*, 3:9, n. (a): *Pat și-au făcut șie împăratul Solomon din leamnele Livanului*, n. (a) *Grece. foreion, unii pat, alții tron sau jilț, alții leptică sau lectică, alții car domnesc talmăcesc cuvântul acesta; iară din firea sa, foreion însămnează ori pat, ori scaon, cu care te porți*. În seria sinonimică din Fc., 49:3, Samuil Micu nota pentru termenul *cumplit* astfel: „*Grece.: scliros, latin.: durus, adecă vartos, greu, aspru, cumplit*.” Prin echivalențele corespunzătoare din limba latină și limba greacă se reflectă metoda rafinată de redactare a lui Samuil Micu. Acest fenomen îl putem constata și pentru cuvântul *desișurile* în adnotarea făcută la versetul 13, capitolul 34, din *Ieșirea* unde sunt prezentate echivalențele din limba latină și din limba greacă: *Era la păgâni pădure unde jertvea, apoi juca într-acea pădure, carea grecește alsî, latinește lucus să zice*. În majoritatea versetelor analizate, Samuil Micu este consecvent cu *Biblia* de la București, păstrând termenii acesteia, însă glosează în notele sale sinonime adecvate limbii timpului său, precum putem observa în următorul verset: *Și m-au băgat pre mine acolo și, iată, un bărbat; și vederea (a) lui era ca vederea aramei scilpitoare și în mâna lui era așă de ziditori și trestie de măsurat, și el sta la poartă*, n. (a) *Fața, chipul* (Iez., 40:3); *Iară aceasta va fi porunca (a)*, n. (a) *Leagea, rânduiala* (Dt., 19:4); *că vinul îi va arde pre ei!* (e), n. (e) *Petrecând la beutură* (Is., 5:12). Alte exemple de serii sinonimice sunt cele din contextele 41:29 din *Cartea Facerii: îndestulare (b)*, n. (b) *Îndestulare, prisosință, ieșinătate, bucate destule* (Fc., 41:29) și din contextul 10:29, din *Matei: as (e)*, nota (e) *Asariu, asse sau fileariu* (Mt., 10:29). Contextele care prezintă sinonime glosate aduc unele lămuriri asupra sensului în locurile în care acestea nu erau destul de clare. Alte situații de sinonimie identificate sunt: *să purta (b) corabiia*, n. (b) *înota, plutea* (Fc., 7:18); *să întărea (v)*, n. (v) *Să înmulțea* (Fc., 7:19); *(b) dubul*, n. (b) *Vântul, aerul* (Eccl., 1:6); *că mișăială (g) rea*, n. (g) *Cuprindere, învăluială* (Eccl., 1:13); *și am zidit turn (b) în mijlocul*, n. (b) *Besearică, oltariu* (Is., 5:2); *pământean (b)*, n. (b) *Moștean* (Ier., 14:9); *pârjolind (a)*, n. (a) *Usturând* (Ier., 20:9); *legătură (b)*, n. (b) *Așezământ, testamânt* (Iez., 16:8); *laudei (g)*, n. (g) *frumuseții, podoabei* (Iez., 16:17); *lăpădăturile (b)*, n. (b) *Rămășițele* (Sol., 13:12); *lepros (a)*, n. (a) *Bubos* (Mt., 8:2); *neputincios (b)*, n. (b) *Slăbănog* (Mt., 8:6); *să un aveți (b)*, n. (b) *Să nu*

agonisiți (Mt., 10:9); *mai aleși voi* (j), n. (j) *Buni* (Mt., 10:31); *odihnă* (v), n. (v) *Răpauș* (Mt., 11: 29).

2.1.4. Glose care conțin variante secundare de traducere

O altă categorie importantă de glose din cadrul aparatului paratextual al *Bibliei* de la Blaj constă în variante secundare de traducere, redactate de traducătorul ardelean sau de revizorii acestui text. Întrucât textul biblic implică un grad ridicat de dificultate în transpunerea mesajului biblic, traducătorii fiind de multe ori condiționați de limitele literalității și de o tradiție textuală anterioară, glosarea rămâne pentru traducători și revizori singura modalitate de corectare, de exercițiu traductologic, de completare, de exprimare a unor conținuturi din limba-sursă pe care limba-țintă nu le permite. Acest tip de note traductologice, inventariate într-un număr considerabil, sunt caracterizate de grade diferite de dificultate, evidențiind, în special, nevoia traducătorului de a suplini înțelesul versetului tradus și nesiguranța în traducerea efectuată prin modificări la nivelul gramatical, lexical și al topicii etc..

Activitatea de traducere implică compararea și consultarea, în cazul textelor studiate, a altor versiuni biblice, în limba română sau în alte limbi de cultură, ceea ce a determinat traducătorii să revină în multe situații asupra unor opțiuni anterioare. Chiar dacă versetele și adnotările nu prezintă diferențe considerabile, acestea atrag atenția asupra unor contexte care au pus reale probleme cărturarilor în actul de traducere. Conștient de problemele pe care le impune traducerea acestui tip de text, Samuil Micu apelează la strategia glosării cu scopul precis de a acoperi neajunsurile unei traduceri literale și pentru echivalarea sub aspect formal și de conținut a textului biblic. Variantele secundare de traducere, reprezentate de un singur termen, grup de cuvinte și chiar de un verset întreg au o importanță majoră prin faptul că permit criticului de text biblic și traducătorilor ulteriori să identifice sensuri și noi posibilități de înțelegere a traducerii. Scopul traducerii realizate de Samuil Micu nu a fost corectarea și amendarea textului *Bibliei* de la București, ci de a realiza o nouă traducere care să reflecte stadiul de evoluție al limbii române din secolul al XVIII-lea și care să se situeze în cadrul unei traduceri fidele originalului grecesc. Prin aceste note, traducătorul ardelean a pus în lumină anumite situații de traducere redată în mod neclar, din motive de topică sau chiar de sintaxă, care impuneau mai multă precizie în vederea păstrării corectitudinii și a fidelității. Nivelul lexical al acestor contexte de traducere pune în evidență contribuții importante prin valorificarea de către traducători a elementelor moștenite din latină și a numeroasele împrumuturi din limba greacă. Glosele care conțin variante secundare de traducere nu prezintă unitate, încadrarea lor în această categorie fiind realizată, în mod intuitiv, după conținut. Redactarea acestui tip de lecțiuni este datorată mai multor cauze, după cum am punctat mai sus. Numărul acestei categorii este destul de mare, însumând peste două sute de variante secundare de traducere. Acest tip de variante secundare de traducere inventariate au dimensiuni mari sau medii, fiind construite sub aspect lingvistic după specificul limbii române, îndepărtându-se de structura și topica textului-sursă grecesc, rezultând astfel opțiuni de traducere îmbunătățite sub

aspect stilistic. Din dorința de a oferi mai multă precizie și unele clarificări suplimentare, traducătorul recurge la aceste forme succedate de traducere inserate în aparatul paratextual, care nu sunt caracterizate de o modificare formală substanțială și nici a sensului. Enumerăm unele contexte din B1795: *Pentru aceea* (z), n. (z) *Pentru această pricină* (Fc., 2:24); *în veaci oameni numiți* (v), n. (v) *de demult vestiți* (Fc., 6:4); *să hrănești* (a) *sămânța*, n. (a) *Ca să rămâie sămânță* (Fc., 7:3); *Curcubeul Mieu*, n. (a) *Arcul* (Fc., 9:13); *fiind după dânsul* (a), n. (a) *După ușe* (Fc., 18:10); *Capîștile* (a), n. (a) *Jertvenicile* (Iș., 34:13).

2.2. Tipuri de glose clasificate după trimiterea la traduceri diferite și la alți traducători ai Sfintei Scripturi

2.2.1. Glose cu trimiterea către un singur text

2.2.1.1. Glose care fac trimitere la B1688

Referirile la textul biblic de la 1688 sunt deosebit de numeroase în aparatul critic al B1795, depășind pentru Vechiul Testament numărul impresionant de 235. Cu un conținut variat, prezentând omisiuni, interpolări, variante secundare de traducere, termeni echivalenți, sinonime, acestea atestă valorificarea, în mare măsură, a ediției bucureștene. Prima traducere integrală în limba română a Bibliei reprezintă pentru Samuil Micu punctul de plecare pentru o nouă traducere după „izvodul elinesc”. Importantele asemănări de natură lingvistică, deși logice, au determinat apariția afirmației că Samuil Micu nu a realizat o traducere într-adevăr nouă, ci doar o revizie a textului bucureștean⁶. Afirmația s-a dovedit a fi nefondată încă de la începutul secolului al XX-lea (Chindriș 2010: 324), iar acest lucru poate fi ușor observat în adnotările făcute B1795. Samuil Micu a plecat de la o bază lingvistică importantă prin consultarea textului de la 1688, glosele cu trimitere la acest text fiind cele mai numeroase în comparație cu celelalte texte menționate în paratext, prezentând de cele mai multe ori formulări precum: „*Bibliia cea veachie românească aré*”, „*În cea veachie nu să află*”, „*În cea veachie lipsește*”. Din manuscrisele sale, Samuil Micu a preferat să treacă pentru ediția tipărită doar notele cu referire la B1688, absentând o mare parte dintre acestea care fac trimitere la alte texte consultate, dovedind astfel, importanța B1688 pentru traducerea sa (Chindriș 2010: 324). Glosele redactate cu referire la B1688 semnalează anumite contexte aparent neclare sau ilustrează tendința de înlocuire a termenilor considerați învechiți în raport cu limba literară din secolul său, după cum rezultă din exemplul următor: *ani cinci sute* (v), n. (v) *În Bibliia cea veachie românească easte: ani trei sute și treizeci și cinci* (Fc., 11:11).

⁶ N. I. Nicolaescu, *Scurt istoric al traducerii Sfintei Scripturi. Principele ediții ale Bibliei în Biserica Ortodoxă Română*, în „Studii teologice”, seria II, XXVI, nr. 7-8, 1974, p. 504.

2.2.1.2. Glose care fac trimitere la textul ebraic

În ceea ce privește trimiterile la textul ebraic, am putut constata două tendințe generale: încercarea de a explicita unii termeni de origine ebraică (13.(v) *Neelasa e cuvânt jidovesc care înșămnează bucurie, săltare*) și consemnarea unor variante de traducere, precum cea corespunzătoare versetului 2:2 din Eccl.: 2. ((a) *În jidovie: nebunești? În letinie: răsul l-am*). Această sursă este prezentă și forma manuscrisă (Chindriș 2010: 324), iar Samuil Micu face în peste 40 de contexte o comparație cu textul ebraic, după cum urmează: *Și (v) au făcut Dumnezeu să răsară încă din pământ tot lemnul frumos la vedea și bun la mâncare*, n. (v) *În jidovie easte: și făcusă Dumnezeu, ca să răsară din pământ tot lemnul frumos* (Fc., 2:9).

2.2.1.3. Glose care fac trimiteri la textul latinesc

Adnotările identificate cu referire la textul *Vulgatei* nu sunt atât de numeroase, prezentând, precum în celelalte tipuri de glose, variante secundare de traducere, lecțiuni ale unor termeni de origine latină, sinonime. Referirile la textul latinesc al *Vulgatei* pe care le-am identificat sunt următoarele: *acela (b)*, n. (b) *Acela s-au luat din cea latinească pentru mai bun înțeles* (Fc., 13:8); *Iamin (v) în pustie*, n. (v) *Latin.: în loc de Iamin easte ape calde* (Fc., 36:24).

2.2.1.4. Glose cu trimitere la texte grecești diferite

În cadrul aparatului critic al *Bibliei* de la Blaj am consemnat un număr de glose care cuprind referințe la textul grecesc, la textul latinesc și la textul ebraic. Deoarece o parte dintre glosele cu trimitere la textul ebraic și la cel al *Vulgatei* nu se regăsesc în aparatul critic al ediției biblice a lui Lambert Bos, Samuil Micu a apelat probabil la o ediție poliglotă a Sfintei Scripturi. O mărturie inedită o regăsim notată de către Timotei Cipariu, care menționa utilizarea de către Samuil Micu a ediției greco-latine a lui François Vatable, și în acest sens, Eugen Pavel, susține posibilitatea ca Samuil Micu să fi comparat, într-o anumită fază, mai multe izvoare, prin parcurgerea edițiilor poliglotte care fructificau adnotările reputatului ebraist François Vatable (Pavel 2007: 104). Dintr-un număr de peste 40 de glose care discută originalul grecesc vom prezenta succint anumite situații de traducere cu privire la termeni de această origine. Un astfel de exemplu l-am identificat în Ct., 3:9 unde putem urmări o serie sinonimică a termenului grecesc *φορειδον*, după cum urmează: 9. (a) *Grece. foreion, unii pat, alții tron sau jilț, alții leptică sau lectică, alții car domnesc tâlmăcesc cuvântul acesta; iară din firea sa, foreion înșămnează ori pat, ori scaon, cu care te porți*. Un alt exemplu l-am identificat în Lv., 8: 8 pentru a sublinia maniera atentă de selectare a termenilor și precizia filologică: 8.(a) *Unde am pus noi engolpion, grecește easte loghion. Unde am pus noi arătarea și adevărul, jidovește easte Urin și Tumim*. Doar un număr redus de 12 glose fac trimitere la textul grecesc cunoscut sub numele de codicele Alexandrin al *Septuagintei*, redactat în Egipt, la Alexandria, de Hesychius unde își are originea și codicele Vatican. Nu poate fi exclusă posibilitatea ca Samuil Micu să fi consultat la un moment dat și acest text, însă mult mai sigur a utilizat în acest sens

notele de subsol ale ediției lui Lambert Bos. Glosele cu trimitere la textul de la Alexandria reprezintă variante secundare de traducere, care atestă spiritul critic al traducătorului. Pentru comparație prezentăm exemplele identificate: *după fealiu (e), pre pământ, n. (e) Bibliia grecească cea de la Alexandria are: după fealiu și după asemănare* (Fc., 1:11); *Să se facă luminători întru tăria ceriului, ca să lumineaze pre pământ (dz), și să despartă între zi și între noapte, n. (dz) Bibliia cea de la Alexandria are: să lumineaze pre pământ și să stăpânească preste zi și preste noapte* (Fc., 1:14); *ani patru sute (g), n. (g) În Bibliia cea gre. de la Alexandria: ani patru sute și treizeci* (Fc., 11:13); *și toate câte era ale lui (b), n. (b) Alexandria are: și Lot cu dânsul* (Fc., 12:20).

O altă grupare importantă de glose face referire la cuvinte de origine grecească, explicitări ale unor termeni de origine grecească sau la traduceri ale textului grecesc, glosate minuțios pentru o mai bună înțelegere. Aceste adnotări ne arată tehnica cărturarului ardelean de a căuta echivalentul potrivit limbii și realităților românești. Prezentăm glosele din această categorie: *Și au sădit Dumnezeu raiu (b) în Edem, n. (b) În grece easte grădină în loc de raiu, așea și mai jos* (Fc., 2:8); *râuri (g), n. (g) În grece în loc de râuri easte începături* (Fc., 2:10); *pământului (e), n. (e) Grece.: țării* (Fc., 2: 20); *Și au pus (j) Dumnezeu somn în Adam și au adormit, n. (j) Grece.: și au slobozit Dumnezeu somn* (Fc., 2:21); *și vor fi amândoi un trup (i), n. (i) Grece.: spre un trup, adecă în traiul căsătoriei, sau precum unii zic nașterea de prunci* (Fc., 2:24).

2.2.1.5. Glose cu trimitere la un izvor slavon

Textul slavon la care se pare că a apelat Samuil Micu a fost identificat ca fiind ediția de la Moscova, din 1663, o retipărire a *Bibliiei* de la Ostrog, din 1580-1581 (Pavel 2007: 104). Redăm aceste note: *(a) Și aceasta easte legea berbeacului celui pentru păcat, Sfintele Sfintelor sânt: n.(a) Toate alte limbi aici încep cap. 7, numai cea grecească nu: încă și rușii, carii amintrilea urmează după cea grecească, aici pun cap. 7. (Lv., 6: 31); i-l va slobozi în pustie (a), n. (a) În cea veachie românească Bible și cea ruscă easte: și-l va lăsa în pustie, și va aduce țapul preste sine fărădelegile în pământ neumblat* (Lv., 16:10).

2.2.1.6. Glose cu trimitere la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, Iași, 1683

O notă prezentă în *Cartea Pildelor* 16:4 face posibilă identificarea unui alt text consultat de Samuil Micu pentru traducerea sa. Filologul ardelean apelase la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, apărute la Iași, în 1683: *Frica Domnului easte învățătură și înțelepciune și începutul mării răspunde ei; și mearge mărirea înaintea celor smeriți (a), n. (a) În Parimiariul tipărit în Iași în anul 7191 [1683] și în Trioadele tipărite în Țara Românească, să află și stiburile aceastea: 5. La om easte voirea inimii; iară de la Domnul răspunsul limbii. 6. Cât ești de mare, atâta te smerește; și vei afla milă înaintea Domnului Dumnezeu (Pild., 16:4).*

Trei adnotări diferite, din contextele: 3 Reg., 17:22; Pild., 11:26 și Iona 3:5, fac trimitere, de asemenea, la acest text: *Și s-au făcut așea (a), și s-au întors sufletul pruncului într-însul și au strigat pruncul (b), n. (b) În Parimie easte: și au strigat Ilie și au auzit Domnul glasul lui Ilie. n. (b) Într-același loc: au înviiat* (3 Reg., 17:22); *Cel ce ține grâul să-l lasă neamurilor, (a) iară binecuvântarea easte preste capul celui darnic, n. (a) În Parimie easte: și cel ce vinde grâul scump îl blastămă norodul* (Pild., 11:26); *Și au zis Domnul către Iona:*

„Foarte te-ai supărat tu (a)?, n. (a) În Parimie: și au zis: „Foarte M-am scârbit Eu până la moarte” (Iona, 3:5).

2.2.2. Glose care fac trimiteri la alți traducători

Deosebit de consistente și diversificate, glosele B1795 sunt destinate să elucideze unele contexte obscure și lacunare, să dezambiguizeze anumite elemente echivoce, să lămurească situații de traducere cu un grad mai ridicat de dificultate prin trimiterea la textele-sursă. De natură să lanseze aprecieri cu privire la acomodarea semantică a unor termeni în limba română, glosele captează atenția cititorului, avizat sau nu, prin informațiile oferite asupra realităților necunoscute și descriu o anumită noțiune prin echivalențele acesteia din limba latină sau din limba greacă. Redactând glose cu trimitere spre o singură sursă prin „Biblia cea veachie”, fie la Biblia „cea elinescă a celor șeptezeci de dascăli” sau cu trimitere spre surse multiple la texte precum: Biblia „latinească”, „sirienească”, „jidovească”, „aravicească”, Samuil Micu nu este nevoit să elaboreze o traducere foarte strictă, determinată de utilizarea unei singure versiuni, ci se află în situația complexă, dar favorabilă, de a observa mai bine problemele textelor-sursă și ale limbii române. O privire asupra gloselor acestui text ne-ar determina să credem că acestea ar aparține textului sursă al B1795 și ar fi redactate în consecință de Lambert Bos, însă printr-o comparație atentă cu SEPT. FRANEK. am stabilit că Samuil Micu este autorul acestora, după cum reiese din următoarele adnotări alese pentru exemplificare:

- **trimiteri la Sfântului Ioan Gură de Aur:** Fc., 3:7: *Și s-au deșchis ochii (a) amânduror, și au cunoscut că era gol, și au cusut frunze de smochin, și și-au făcut acoperemânturi împregiurul trupului, n. (a) Nu de ochii cei trupești, ci de priceaperea minții, Sfântul Ioan Gură de Aur; Iară spre Cain și spre jertvele lui nu s-au uitat (b), n. (b) Adecă, i-au făcut pre ei să cunoască cum că voia aceleia și place, iară nemulțămirea acestuia o lapădă. S. Ioan Gură de Aur (Fc., 4:5);*

- **trimiteri la traducerea Sfântului Ieronim:** Fc., 1:10: *Și au numit Dumnezeu uscatul pământ și adunările apelor le-au numit mări (d), n. (d) Tot lacul și toată adunarea apelor să numesc mări. S. Ieronim;*

- **trimiteri la Sfântului Augustin:** *nu va ieși, cum ies slujnicile (a), n. (a) nu să va duce așa cum să duc roabele. S. Aug (Iș., 21:7); Pentru că sufletul fieștecărui trup sângele lui easte (v), și Eu l-am dat voao pre jertvenic, ca să vă curățiți sufletele voastre, că sângele aceleia va face curățenie pentru suflet, n. (v) Adecă, dubul cel vieșutoriu în sânge easte. Sau precum Sfântul Augustin zice: viața această vremealnică mai vârtos cu sânge să ține în trup (Lv., 17: 11);*

- **trimiteri la Sfântul Chiril:** *întru care mă voui arăta Eu ție acolo (a), n. (a) S. Chiril Alexand.: întru care Mă voui cunoaște ție de acolo Dumnezeu (Iș., 30:6); (g) când vor întra în cortul mărturie, să vor spăla cu apă, ca să nu moară, n. (g) S. Chiril Alex.: Și-și vor spăla mâinile și picioarele cu apă, când vor întra în cortul mărturie ca să nu moară (Iș., 30:20); pururea (v) întru întunearec la amiazăși vor fugi, n. (v) Ca să aperi pre cei năcăjiți, carii scapă întru Tine. Veși S. Chiril Alex.: întru acel loc (Is., 16:3);*

- **trimiteri la talmăcirea lui Eusevie:** *Și va fi primpregiurul lui, de unde avea nădeajde de ajutoriu, întru carii au nădăjdut, aceia cu timpine și cu alăute vor da războiu asupra*

lui din schimbare (d), n. (d) Eusevie tâlcuiște cuvântul acesta din schimbare, cum că din priiatini să vor face vrăjmași, ca cum ar zice: să vor muta, să vor schimba, și din priiatini să vor face vrăjmași (Is., 30:32).

2.2.3. Tipuri de glose care fac trimitere la texte biblice multiple

Dacă majoritatea gloselor prezentate mai sus îl au drept autor pe Samuil Micu, există și situații în care filologul român preia glosele ediției de mare autoritate a lui Lambert Bos. Dintre notele încadrate în această categorie expunem următoarele exemple: *Și va fi în zioa aceea, astupava Domnul de la Izterul râului (v) până la Rinocuron (g), iară voi adunați pre fiii lui Israil unul câte unul. 12. (g) Achile, Simah și Theodotion din jidovie au tâlmăcit: „până la botarul Eghiptului”, precum are și cea veche rumânească (Is., 27:12); Și au zis Domnul Dumnezeu muierii (v), n. (v) În grece easte: ce ai făcut; în jidovie easte: ce easte aceasta ce ai făcut (Fc., 3:13).*

2.2.4. Glose care fac trimitere la traduceri variate fără precizarea autorului

Un număr important de glose fac trimitere la alte traduceri, nedeținând însă și precizarea autorului sau titlului traducerii. Prin aceste trimiteri, traducătorul B1795 atrage atenția asupra unor contexte dificile, sugerând astfel și consultarea altor traduceri. Glosele din această categorie conțin variante secundare de traducere, putând fi ușor identificate prin formulele următoare: „Unii tâlmăcesc:...”, „În unele Biblii să ceteaste:...”, „În unele să află:...”, „În unele nu să află:...”, „După tâlmăcirea dascalilor besearicii...”, „Sânt carii așa tâlmăcesc stihul aceasta:...”. Prezentăm un exemplu: *pre adunarea lor să nu să razeme ficații miei (v), că întru mâniia sa au omorât oameni, n. (v) Unii tâlmăcesc: întru adunarea lor nu să vor grăi ceale înalte ale meale (Fc., 49:6).*

2.3. Glose orientative

Un număr mai mic de glose conțin informații formale privind orientarea cititorului în textul biblic, omiterea sau interpolarea unor segmente de text din alte texte biblice și structurarea unor versete. Prezentăm exemplele identificate care fac parte din această categorie de glose: *Să nu fie vrăjitoare din featele lui Israil, și să nu vrăjească nici pentru o săgăduință din fiii lui Israil (a), n. (a) În unele, stihul 18 nu easte (Dt., 23:18); tăriei (g), n. (g) Aceaea tărie să întâleage aici, carea s-au zis în Facere, cap 1, stih 6 (Dt., 33:26).*

Bibliografie

A. Izvoare

B1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tâlmăcit de pre limba elinească pre întâlesul limbii românești (...), Blaj, 1795. Biblia de la Blaj (1795), Ediție jubiliară, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, coordonatorul ediției Ioan Chindriș, Roma, 2000.*

B. Literatură de specialitate

- Chindriș 2001: Ioan Chindriș, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)* Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, p. 1-68.
- Chindriș 2010: Ioan Chindriș, *Crâmpoie din Școala Ardeleană*, Editura DACIA XXI, Cluj-Napoca, 2010.
- Gafton 2005: Alexandru Gafton *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.
- Nida 1964: Eugene A. Nida, , *Toward a Science of Translating. With special Reference to Principles and procedures involved in Bible Translating*, Leiden, E. J. Brik, 1964.
- Pavel 2007: Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 2007.
- Pavel 2001: Eugen Pavel, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, p. 1-22.